

OROSZ LÁSZLÓ*

Az SS 1944 végi kísérlete a „német vér” evakuálására**

Attempt of the SS to evacuate the „German blood” at the end of 1944

ABSTRACT: The ethnic Germans of the Carpathian Basin were, similarly to other minorities, increasingly affected by forced migratory processes related to the Second World War. The study wishes to demonstrate that the punishment intended for them consisted of more than the widely known sanctions (expulsion, displacement and forced labor) conceived in the spirit of collective guilt after the Second World War. Berlin – even earlier than the future victors – had already begun removing them from their homes prior to 1945 in an effort to protect ethnic Germans stranded beyond the borders of the *Volksboden*.

KEYWORDS: Second World War, Carpathian Basin, ethnic German minority, refugee wave, evacuation, migratory processes

A II. világháborúval összefüggő Kárpát-medencei népmozgások az itteni németajkú népséget is igen komoly mértékben érintették. Ami ezzel kapcsolatban sokaknak azonnal eszébe jut, az a „kollektív bűnösség” elve jegyében végrehajtott felelősségre vonás, így a kényszermunkára hurcolás (a *Verschleppung*) és az elűzés/kitelepítés (a *Vertreibung*).¹ Nem szabad azonban megfeleledkeznünk ar-

* A szerző történész, a VERITAS Történekutató Intézet és Levéltár tudományos főmunkatársa. E-mail: laszlo.orosz@veritas.gov.hu

** A tanulmány az NKFIH K 146698 sz. „A szomszéd országokból érkezett magyar menekültek integrációja Magyarországon (1938–1948)” című kutatási projekt keretében a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K 23 OTKA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

¹ E témákat két legjobb hazai ismerőjük részletesen feldolgozta már. Az előbbiről – több részlet-tanulmánya után – Márkus Beáta készített monográfiát („*Csak egy csepp német vér*”. *A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországról 1944/1945*. Pécs: Kronosz, 2020.). Az utóbbinak Tóth Ágnes szentelte munkásságát, aki alapvető szintézise (*Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét: BKML, 1993.) óta a kitelepítés

ról, hogy a térség németiségének kényszermigrációs folyamatai nem merülnek ki a világháború után elszenvedett embertelen bánásmódban. Településterületeikről való kimozdításuk ugyanis már a háború alatt megkezdődött – s még csak nem is a későbbi győztesek, hanem épp Berlin, a Reich határain kívül rekedt „német vér megóvását” zászlajára tűző német kormányzat részéről.

Hitlernek az „életképtelen német népforgácsok” kezelése kapcsán a Reichstagban elmondott 1939. októberi beszéde² nyomán – a „Heim ins Reich” akció keretében – 1940 végére háromnegyed milliónyi német összegyűjtésére és áttelepítésére került sor a balti államokból, a szovjet területekről, a Kárpátokon túli Romániából, Dél-Tirolból. A Szovjetunió elleni német hadjárat kudarca után aztán még sürgetőbb lett a kiűrités: 1943 őszén a Fekete-tenger mellékéről 70 ezer, 1944 tavaszán a Dnyeszter és a Bug közéről 63 ezer, a nyár elején az ukrán területekről 150 ezer németet evakuáltak – egy részüket az ismét Magyarországhoz tartozó Észak-Erdélyen át.³

A II. bécsi döntéshez kapcsolt népcsoportegyezmény⁴ a német közösség érdekérvényesítő törekvései szempontjából siker volt ugyan,⁵ ám ennek zajos propagan-

szélesebb kontextusához kapcsolódó több kérdéskört is önálló kötetben dolgozott fel, s egy kutatástörténeti összefoglalóval ellátott monumentális dokumentumgyűjteményt is összeállított (*Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez 1944–1953 / Quellen zur Geschichte der Deutschen in Ungarn 1944–1953*. Budapest: Argumentum, 2018.).

² *Der großdeutsche Freiheitskampf. Reden Adolf Hitlers. Vom 1. September 1939 bis 10. März 1940*. München: Zentralverlag der NSDAP, 1942. 82–83.

³ A „Heim ins Reich” akcióról Leniger, Markus: *Nationalsozialistische „Volkstumsarbeit” und Umsiedlungspolitik 1933–1945. Von der Minderheitenbetreuung zur Siedlerauslese*. Berlin: Frank & Timme, 2006. – Vitári Zsolt: „Haza a birodalomba.” A népi németek áttelepítése Németországba. *Rubicon*, 2012/11. 22–27.

⁴ A m. kir. minisztérium 1940. évi 8.490. M.E. számú rendelete, a Bécsben, 1940. évi augusztus hó 30-án kelt magyar–német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv közzétételéről. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 74. évf., 1940. Budapest: Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1941. 3239–3245.

⁵ Az egyezmény az erdélyi revízió „áraként” – a kormányzat korábbi konzekvens ellenállása dacára – elfogadta a népcsoportelvet a hazai németiségre, amelyet immár egyedül és kizárólagosan a Volksbund képviselt (a hazai német mozgalom másik szárnya, a Volksbildungsverein kimondta önfeloszlatását), biztosítva számára az akadálytalan szervezkedési szabadságot, a saját elkülönült intézményrendszer kiépítését, s körükben a nemzetiszocialista világnézet egyeduralmát. Ezzel az érintett lakosság preferenciáitól függetlenül érvényre jutott Rudolf Hess tézise („németnek lenni annyi, mint nemzetiszocialistának lenni”), ráadásul a faji alapú nemzetfogalom talaján állva még az identitásválasztás jogát is megvonták a már elmagyarosodott népinémetektől, deklarálva a Volksbund kizárólagos jogát a népiséghez tartozás meghatározására, s így a tervszerű disszimilációra. Végül rögzítették Berlin védhatalmi szerepét az egyezményt illetően, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a Reich a magyar kormánnyal közvetlenül – az érintett népcsoport feje fölött – folytathat tárgyalásokat a német kisebbség ügyeiről, lefektetve ezzel a későbbiekben járt utat, mely szerint a Volksbund csupán tárgya, nem pedig alanya, részese a róla szóló döntéseknek. A magyar mellett az újabb német szakirodalom is igen kritikus hangot üt meg az egyezmény tényével és a magyar kormány elhibázott magatartásával kapcsolatban. Aláírásával ugyanis „[...] a magyar kormány önmaga mondott

dáját bizony igencsak beárnyékolta az országon átvonuló dobрудzsai és besszarábiai német szekérkaravánok siralmas látványa. Komoly kihívás lehetett mindezt győzelekmént kommunikálni a zárt német „Volksboden”-en kívül élő érintett (és hamarosan szintén sorra kerülő) közösségek számára. Basch népcsoportvezető⁶ érdemi meghallgatás nélkül ostromolta az áttelepítési terv elleni tiltakozásával a birodalmi vezetést, a Volksbund⁷ pedig vajmi kevéssé tudta saját híveit megnyugtatni azzal, hogy a Duna-medence németjeinek sorsát majd csak a háború után tervezik rendezni.⁸ Érthető hát, hogy igyekeztek az idelátogató, a német népcsoport ügyében tájékozódó potens Reich-béli személyiségekre pressziót gyakorolni a terv elvetése érdekében. Visszatérő vendég volt Magyarországon az erdélyi szász származású Richard Csaki, a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut vezetője,⁹ akinek 1939 és 1943 közötti útjelentései terjedelmes irategységet képeznek a Bundesarchivban. Csaki már 1939 őszén félreérthetetlenül jelezte Berlin számára az áttelepítési tervvel szembeni ellenállást mind a romániai, mind a magyarországi német népcsoport részéről.¹⁰ Ugyanebben a szellemben referált a kérdésről a budapesti és a bukaresti német követség is.¹¹

le magyar szuverenitási jogairól, illetve szolgáltatta ki állampolgárai »német« részét egy idegen hatalomnak.” Vö. Seewann, Gerhard: *A magyarországi németek története, I–II.* Budapest: Argumentum, 2015. II. 287.

⁶ Seewann, Gerhard – Spannenberger, Norbert (Hrsg.): *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch.* München: Oldenbourg, 1999.

⁷ A magyarországi német népcsoportszervezetről Tilkovszky Loránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország, 1938–1945.* Budapest: Kossuth, 1978. – Spannenberger Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944.* Budapest: Lucidus, 2005.

⁸ Schödl, Günter: Lange Abschiede. Die Südostdeutschen und ihre Vaterländer (1918–1945). In: Uö. (Hrsg.): *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Land an der Donau.* Berlin: Siedler, 1995. 455–530., 516. – Seewann, 2015. II. 290–292.

⁹ Csakiról lásd (irodalom-, kultúr- és népiségtörténeti munkái jegyzékével) Hienz, Hermann A.: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen, A–C.* Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 1995. 411–418.

¹⁰ „Mindkét néprész tagjai [a bánáti svábok és az erdélyi szászok – O.L.] szenvedélyesen küzdenek ez ellen, mégpedig tekintélyes érvek bevonásával [...]” – fogalmaz a jelentés Romániával kapcsolatban, majd a magyarországi véleményekről alkot tömör konklúziót: „Éppúgy mint Romániában, állásfoglalás bármiféle áttelepítés ellenében.” *Bericht von Csaki: Aufenthalt in Budapest, 7.–9. 10. 1939. Die Umsiedlungsfrage und die deutsche Volksgruppe in Rumänien und Ungarn,* [H.n.], 1939. október 19. Bundesarchiv Berlin R 57/133. (Dr. Richard Csaki – Dienstreiseberichte), fol. 686–690. Az idézetek: 688. és 689.

¹¹ Jagow budapesti követ szerint az áttelepítési szándék az itteni német népcsoportra „kétségkívül békítőan hatna”, majd azt is egyértelművé tette: „A német népcsoporton belül a kitelepítésre jelenleg csak azok az elemek készek, akiknek nincsen földbirtokuk. Még azok is, akik csupán egy kicsiny földbirtokkal rendelkeznek, ahogyan ezt a népcsoportvezető jelezte, a kitelepítés ellen vannak.” *Jagow távirata,* Budapest, 1943. február 17. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA) RZ 214/100957, fol. 193–194. – Bukaresti kollégája szintén arról tájékoztatta a külügyminisztert, hogy az áttelepítés kérdésének megnyitására alkalmatlan az

E feszültség ott lappangott a mélyben, amikor az 1944. augusztusi román kiugrás közvetlen térségünk, a Kárpát-medence szempontjából is akut kérdéssé tette a „német vér” kimenekítését. A területi revíziók során nem bolygatott Dél-Erdélyből és a román Bánátból a szász és a sváb lakosság pánikserű menekülése vette kezdetét nyugat, vagyis Magyarország felé, amire a magyarországi német népcsoportvezetés, a megszálló német csapatok parancsnoksága, és persze Berlin is (úgy a külügy, mint az SS, mely a Reich határain kívül élő „népinémeteket” patronálta) egymással összehangolt reakcióra kényszerült.

E viszonyrendszer megértéséhez egy rövid, magyarázó jellegű kitérőt kell beiktatnunk. A külföldön élő németek közül a birodalmi állampolgárok ügyeit a nemzetiszocialista párton belüli *Auslandsorganisation* (NSDAP AO) koordinálta, míg a szomszédos államokban őshonos, tehát idegen állampolgárságú németek az SS hatáskörébe tartoztak. Ez utóbbiak, vagyis az ún. *Volksdeutschen* kategória nem azonosítható egyszerűen az *Auslanddeutschen* fogalomkörével. Bonyolította a helyzetet, hogy a külügyminisztérium is törekedett saját hatáskör kialakítására, így aztán komoly kompetenciaharcok jelentkeztek. 1936 tavaszán aztán létrehozták a külföldi német népcsoportok, illetve a birodalmon belüli tarka népiségi szervezetek egységes irányítására a *Volksdeutsche Mittelstelle*-t (VoMi), mely hamarosan az SS keretei közé került. Amikor aztán Himmler „Reichsführer SS” 1939 őszén a Führertől még egy fontos pozíciót kapott (mint RKF, vagyis „Reichskommissar für die Festigung des deutschen Volkstums”, ő lett a német népességtagositás, illetve az egész kelet-európai „Neuordnung” során végrehajtandó népességmozgatások felelőse), akkor a VoMi pozíciója még tovább erősödött: *SS-Zentralstelle* lett, majd 1941 júniusától *SS-Hauptamt*, mely a teljes népiségi munkát, valamint a népinémet szórványok áttelepítését irányította, főképp Posen vidékére (Reichsgau Wartheland), illetve Danzig-Westpreussen tartományba. A háború kezdetére akkora költségvetése volt, mint a teljes külügyminisztériumnak.¹²

időpont. A közvélemény is úgy látja, hogy külföldi népcsoportjait a Reich minden korábbiánál jobban védelmezi, ezért mindez egyenest „sokkot váltana ki”. A terv egyik legnagyobb vesztese s épp ezért ellenzője maga a román kormány volna, amire a bukaresti követség több pontba szedett, jól átgondolt érveléssel hívta fel a figyelmet. *Killinger távirata*, Bukarest, 1943. február 20. Uo. fol. 195–196.

¹² Részletesebben lásd Lumans, Valdis O.: *Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe 1933–1945*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1993.; Heinemann, Isabel: *Rasse, Siedlung, deutsches Blut. Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassienpolitische Neuordnung Europas*. Göttingen: Wallstein, 2003.; Leniger, 2006.; Uő.: *Um-Siedlungen. Anspruch und Scheitern der SS-Siedlungspolitik*. In: Schulte, Jan Erik (Hrsg.): *Die SS, Himmler und die Wewelsburg*. Paderborn: Schöningh, 2009. 273–295.; Uő.: „Heim ins Reich”: Deutsche Minderheiten als Objekte nationalsozialistischer Migrationslenkung. In: Oltmer, Jochen (Hrsg.): *Handbuch Staat und Migration in Deutschland seit dem 17. Jahrhundert*. Berlin: De Gruyter, 2015. 691–718.

A VoMi élén 1937 óta Himmler bizalmasa, Werner Lorenz¹³ állt, helyettese az SD-ből érkezett és Heydrich-hez bekötött Hermann Behrends¹⁴ volt. Előbbi a nürnbergi perben 20 évet kapott, de már az egyharmadának letöltése után szabadult, utóbbit viszont a britek kiszolgáltatták Jugoszláviának, ahol aztán elítélték és felakasztották – nem a VoMi-ban betöltött szerepe miatt, hanem mert a háború végén ő volt a Jugoszláviában állomásozó, a partizánellenes műveleteket irányító SS- és rendőri erők vezetője¹⁵ (tehát az, ami Magyarországon Otto Winkelmann). Mellettük kiemelt fontossággal bír témánk szempontjából a Veessenmayer keze alatt dolgozó Rudolf Meckel, a budapesti német követség népiségügyi referense. Személye megkerülhetetlen az evakuálás kontextusában: az ő heti rendszerességű helyzetjelentéseit látom a legértékesebb forrásoknak, ezeket kiadni is tervezem. Meckel morvaországi, olmützi származású volt, a prágai Német Egyetemen földrajzi és sporttanulmányokat folytatott, már SS-tagként lépett külügyi szolgálatba, majd 1941 májusában került a budapesti követségre. A háború után a TSV Mannheim sportegyesület vívőedzőjeként kezdett új életet.¹⁶

Az intézményi kereteket tisztázva visszatérhetünk a román kiugrásra és a meginduló spontán menekülthullámra. Térségünk minden érintett állama vonatkozásában rendelkezünk egy tömör összefoglalással és egy ennél jóval bővebb, az eseményeket átélő német lakosság beszámolóit tartalmazó dokumentációval, mely még az ötvenes években készült egy monumentális projekt eredményeként, a „kitelepítettek ügyeivel foglalkozó” bonni minisztérium támogatásával, Theodor Schieder irányítása alatt. Ez a *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, melynek öt kötete – és azok több alkötete – Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia és Jugoszlávia tekintetében a háború utáni kitelepítés mellett kitér a háború végi menekülésre/menekítésre is.¹⁷

A román átállás hírére 1944 augusztusának utolsó hetében megindult a retorziókat bevárni nem akaró dél-erdélyi németek menekülthulláma, majd szeptember

¹³ Lumans, Valdis O.: Werner Lorenz – Chef der „Volksdeutschen Mittelstelle”. In: Smelser, Ronald – Syring, Enrico (Hrsg.): *Die SS. Elite unter dem Totenkopf. 30 Lebensläufe*. Paderborn: Schöningh, 2000. 332–345.

¹⁴ Ingrao, Christian: *Hitlers Elite. Die Wegbereiter des nationalsozialistischen Massenmords*. Berlin: Propyläen, 2012. 129–133, 321–323, 395.; illetve Lumans, 1993. 50–59.; a magyarországi tevékenységéhez 113–117, 222–227.

¹⁵ Itteni posztját 1944. március 15-től töltötte be, vö. Birn, Ruth Bettina: *Die Höheren SS- und Polizeiführer. Himmlers Vertreter im Reich und in den besetzten Gebieten*. Düsseldorf: Droste, 1986. 75. és 332. A Reich eredeti területén és a megszállt területeken 37 ilyen tisztséget létesítettek, ezeket összesen 47 személy töltötte be, közülük (a maga 1907-es évjáratával) Behrends volt a legfiatalabb. Uo. 60–78, 350. és Lumans, 1993. 233.

¹⁶ Keiper, Gerhard – Kröger, Martin (Bearb.): *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes, 1871–1945. Bd. 3 (L–R)*. Paderborn: Schöningh, 2007. 211.

¹⁷ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. Hrsg. vom Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte. Bearb. von Schieder, Theodor. Bonn, 1953–1962. (Az általam használt kiadás: Augsburg: Weltbild, 1994.)

első hetében a helyi német katonai alakulatok általi menekítése¹⁸ részint északra, a „magyar Erdélybe”, részint nyugatra, a Bánát romániai részébe. A dél-erdélyi menekítés arányszámai igen rosszak, minthogy az akció idejekorán le is zárult, mivel Nagyszeben és Brassó már szeptember 7-én, illetve 10-én elesett. A mögé kerülés révén azonban tarthatatlan lett a Keleti-Kárpátok vonala, emiatt pedig Észak-Erdélyben is elkerülhetetlenné vált a német kiürítés.¹⁹ Megkönnyítette ezt, hogy a Volksbund észak-erdélyi területvezetősége, élén Robert Gassner „Gebietsführer”-rel, már a tavaszi transznyisztriai kiürítés óta készült erre az eshetőségre.²⁰ Így aztán szeptember közepén a dél-erdélyiek átmeneti felvevőhelyeiről velük együtt az észak-erdélyi menekültek – Szászrégen, illetve Beszterce környékéről – is távoztak (az ő kiürítési arányuk viszont meglehetősen jó volt), és szeptember/október fordulójára együtt megérkeztek az újabb felvevőhelyként kijelölt szatmári svábok közé.²¹ Utóbbiak kimozdítása már jóval nehezebben ment;²² ők jelét is adták hagyományos magyarkötődésüknek és a szászok iránti ellenszenvüknek.²³

¹⁸ Ahelyett, hogy szabad utat engedne a pánikszerű menekülésnek – ami „a saját gyöngesség felfedésével” lenne egyenértékű és nagyobb embervesztést is eredményezne – Berlin a Phleps tábornok által irányított észak-erdélyi német alakulatok segítségével „a népcsoport tervszerű visszavonása” mellett döntött. *A külügyminisztérium (Goeken) a VoMi-nak*, 1944. szeptember 4. PA AA RZ 214/100961, fol. 106. – A VoMi egyetértését fejezte ki, egyben indítványozta az evakuált német tömegek kezelése kapcsán a budapesti követség révén a kapcsolatfelvételt a magyar kormánnyal. *A VoMi-Hauptamt (Rimann) a külügyminisztériumnak*, 1944. szeptember 5. Uo. fol. 107. – A VoMi egyidejűleg a budapesti követséggel is kapcsolatba lépett, hogy az kezdjen tárgyalásokat a magyar kormánnyal, engedélyeztesse a menekülteknek a népcsoportszervezet (a Volksbund) általi ellátását (élelmiszer, ruházat, egészségügy), s tartózkodási engedélyt szerezzen a határt átlépők számára. *A VoMi (Wagner) távirata a budapesti követségnek*, 1944. szeptember 5. Uo. fol. 108.

¹⁹ *A VoMi titkos minősítésű feljegyzése*, Berlin, 1944. szeptember 4. PA AA RZ 214/100961, fol. 101. A dokumentum 40 ezer főnyi észak-erdélyi némettel számol, akiket Lorenz VoMi-főnök utasítására Szatmár vidékére kell visszavonni.

²⁰ Tilkovszky Loránt: SS-akció a délkelet-európai németiség kiürítésére 1944 őszén. In: Uő.: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. Pécs: JPTE TK, 1997. 115–131., 115., és 118.

²¹ *Stand der Evakuierungsaktion am 25. 9. 1944. A VoMi (Reichel) a külügyminisztériumnak*, 1944. szeptember 29. PA AA RZ 214/100961, fol. 114.

²² Meckel egyik 1944. decemberi – tehát jóval a szatmáriak evakuációjának lezárulta utáni – jelentése ekként jellemzi az itteni svábok hozzáállását: „A szatmári németseget és a Kárpátalja [Karpathenland] németiségét csak nagyjából 15%-os arányban lehetett evakuálni, mivel a népesség ellenállása már oly rendkívül nagy volt.” *Stand der Evakuierung der Volksdeutschen am 1. Dezember 1944. Meckel jelentése a külügyminisztériumnak*, Budapest, 1944. december 4. PA AA RZ 214/100671, fol. 122–124., 122.

²³ A már említett *Dokumentation* számos beszámolót közöl a szatmári területeken átvonuló szászok visszaemlékezései közül. A kerlési (Kyrieleis) Johann Rauh külön kiemeli a helyi sváboknak az érkező szászok iránt táplált ellenséges érzületét, s felidézi, hogy amikor ez utóbbiak a „német testvérek” empátiájára próbáltak apellálni, azt a választ kapták: „Mi nem németek vagyunk, mi magyar svábok vagyunk.” Erre a szászok csak annyit tudtak felelni: „Magyar

Eközben a Bánát kiürítése is zajlott. Szeptember 20-ig, a szovjetek Temesvárra érkezéséig a Dél-Bánátot, október első hetével bezárólag az Észak-Bánátot és Arad térségét evakuálták.²⁴ Utóbbit egyaránt segítette, mintegy kétheti előnyt szerezve, a szovjet előrenyomulás elakadása, a Görögország felől visszavonuló német sereget megjelenése, a csak nemrégiben Jugoszláviába vezényelt Behrends hadereje, valamint a magyarok átmeneti előretörése Arad felé.²⁵ Szeptember végére viszont már a bácskai helyzet is kritikussá vált, a szovjet előretörés mellett a szerb partizánok miatt is. A Bácska németiségének kiürítése azonban fölöttébb kényes kérdés – mondhatni vörös vonal – volt, több okból is. A helyi masszív és öntudatos svábság nélkülözhetetlen termelőmunkájának a lehető legtovábbi fenntartása létfontosságú volt, és a késleltetést az is motiválta még, hogy a német vezetés tisztában volt vele, az itteni „német lakosság evakuálása a magyaroknál pánikot idézne elő”,²⁶ mert hogy azt Budapest a Tisza-vonal feladásaként értelmezné, ami csak még tovább erősítené a románokéhoz hasonló kiugrás – már amúgy is érzékelhető – szándékát.

Nem véletlen, hogy Lorenz, a VoMi főnöke, október 2–10. között személyesen irányította a bácskai evakuációt. Konkrét lépésre azonban csak azután szánta el magát, hogy a magyar hatóságok – október 6-ától – lépéseket tettek a bácskai magyarság menekítésére. Ennek tudatában (Lorenz, Winkelmann, Veessenmayer és Basch közös tanácskozásának „egyhangú döntése” nyomán) előbb október 7-én a Ferenc-csatornától délre eső Dél-Bácska, majd október 10-én már Észak-Bácska kiürítését is elrendelte.²⁷ Pár nap múlva a Duna mentén, a Zombor–Baja–Duna-

svábok nem léteznek; ha svábok vagytok, akkor németek vagytok, s majd követnetek kell minket, és mindent itt kell hagynotok.” *Dokumentation (Rumänien)*, 1994. Nr. 27. 139–140.

²⁴ A Bánát evakuálására irányuló próbálkozást maga a VoMi is sikertelennek értékelte. Összegző jelentésében mind a szerbiai, mind a romániai területre sz kapcsán lehangoló adatsort hoz. Az előbbiről nyíltan kimondja: „A német népcsoport evakuálási parancsa túl későn érkezett. Nagybecskerek és néhány kisebb Tisza menti település evakuálása révén a népcsoportnak mintegy 10–15%-a lett biztonságba helyezve.” A jelentés utal Weibgen közlésére, aki szerint szervezett módon, a Wehrmacht vonatszerelvényeivel csupán 3 ezer német lett innen elszállítva (Karlsbad úticéllal), a többiek szervezetlen módon maguk vágtak neki az útnak. – Az utóbbiról pedig, a romániai Bánát evakuált németiségéről úgyszintén katasztrofális adatokkal szolgál: számukat valamivel 30 ezer fölé teszi. *A VoMi (Reichel) a külügyminisztériumnak*, 1944. október 10. PA AA RZ 214/100961, fol. 145.

²⁵ Sikertelen akciójuk után a magyar csapatok anélkül vonultak vissza Arad térségéből, hogy részt vettek volna az ottani német lakosság evakuációjában. Vö. Tilkovszky, 1978. 332.

²⁶ *Bericht Nr. 21. über die Lage im Südosten*, 1944. október 11. Melléklet a VoMi a külügyminisztériumnak írt október 12-i leveléhez. PA AA RZ 214/100957, fol. 37–43., 39.

²⁷ Uo. fol. 39–40. – Veessenmayer úgy kalkulált, hogy közülük 100 ezer kerül elhelyezésre a Dunántúlon. *Veessenmayer távirata*, Budapest, 1944. október 11. PA AA RZ 214/100961, fol. 147. – Két héttel később már azt jelentette, hogy a Dunántúl megtelt, 120 ezer menekült népi-német van jelen (nyilván nem csak bácskaiak), ráadásul a közvetlen katonai fenyegetés miatt a Schwäbische Türkei már nem jöhet szóba felvevőterületként, miközben a Nyugat-Dunántúlon, a határ mentén feltorlódott a tömeg. Tovább utaztatásuk sürgetően szükséges. *Veessenmayer távirata*, Budapest, 1944. október 24. PA AA RZ 214/100961, fol. 149.

földvár útvonalon 120 km hosszúságú szekéroszlop („ein ununterbrochener Treck von 120 km Länge”) vánszorgott észak felé.²⁸ Eközben az észak- és dél-erdélyi, a szatmári és kárpátaljai menekültek is haladtak, de mivel az Alföld középső része a szolnoki Tisza-átkelővel már nem mutatkozott biztonságosnak, a hosszabb utat választva az Alföld északi peremén – a folyón (Tisza-)Polgárnál átkelve – vonultak nyugat felé, a Mezőkövesd–Füzesabony–Gyöngyös–Hatvan–Vác útvonalon.²⁹

Útjukat egyaránt hátráltatta a nélkülözés, a konvojaikat időnként megszóró repülőgéptámadások, a politikai bizonytalanság (egyebek mellett Horthy kiugrási kísérlete), a magyar igazgatási szervek olykor inkonzekvens, olykor kimondottan hátráltató intézkedései (köztük a német menekültek tartós dunántúli elhelyezésének elvetése, a vonatszerelvények átmeneti félreállítása és várakoztatása, a tiszai átkelés késleltetése a nyugati országrész túltelítettségére hivatkozva).³⁰ Ám akkor is ők húzták a rövidebbet (és gyakran járhatatlan mellékutakra kényszerültek), ha útjában voltak a főbb közlekedési tengelyeken mozgó német alakulatoknak. Nem véletlen, hogy koordinált mozgásukra Berlin egy kb. 300 fős SS-különítményt (megnevezése: *Umsiedlungskommando*, vagy *SS-Sonderkommando Südost*) rendelt ki Hans Weibgen SS-ezredes irányítása alatt. Róla bizonyosan állíthatjuk, hogy Lorenz megbízásából már szeptember első napjaiban Budapestre utazott az evakuálás szervezésére.³¹

A Weibgen-féle kommandó feladata elsősorban az volt, hogy tervszerűen vezényelje e tragikus német népvándorlás egymásra torlódó újabb hullámain (mely mozgás kisebb részben vasúti szerelvényeken, sőt a Bácskából némely esetben

²⁸ *Vortragsnotiz von Wagner. Evakuierung von Volksdeutschen aus dem Südostraum*, Tábori szállítás, 1944. október 16. PA AA RZ 214/100957, fol. 44–46., 45.

²⁹ Tilkovszky, 1978. 335.

³⁰ MNL OL K 27, 1944. szeptember 20-i minisztertanácsi ülés, 48. n. p.: Szurmaj Lajos vezérőrnagy, kiürítési kormánybiztos tájékoztatója az erdélyi vármegyékből menekülők áttelepítéséről, az erdélyi szászok és a bánáti svábok áttelepítésének kérdése. (A dunántúli elhelyezés helyett egyenest a Reich területére irányítanák őket.) – Lásd továbbá *Stand der Evakuierungsaktion am 25. 9. 1944. A VoMi (Reichel) a külügyminisztériumnak*, 1944. szeptember 29. PA AA RZ 214/100961, fol. 114. (A jelentés külön kiemeli, hogy „a magyar kormány nem engedti a Tiszától nyugatra lévő területre a német lakosság transzportjait. Ugyancsak megtagadja a menekültek elhelyezését a Dunántúlon, az előkészített szállásokat lefoglalja.”) – Hasonló tartalommal: *Evakuierung der Deutschen aus den gefährdeten Gebieten. A VoMi-Hauptamt (Rimann) a külügyminisztériumnak*, 1944. szeptember 28. Uo. fol. 118. – A magyar álláspont merevsége a kritikussá váló helyzet dacára sem látszott oldódni, így a VoMi még tíz nappal az említett helyzetjelentés után is arról érdeklődött a követségen, hogy fennáll-e még a Tisza átlépésére vonatkozó tilalom. Veessenmayer csak október 4-én tudott két – egy déli és egy éjfél előtti – táviratában jó híreket közölni. Egyfelől, hogy a magyar kormány végre megadta az engedélyt a menekültek nyugat-magyarországi (értsd: dunántúli) elhelyezésére, így továbbindulhatott az észak-erdélyi németek 22 ezer fős szekérkonvoja, s mellettük evakuálásra várnak még 25 ezren Szatmárból, Felső-Magyarországból és Felsővisó térségéből. Másfelől a tiszai átkelés felszabadításáról számolhatott be, úgyhogy a 22 ezres konvoj már át is lépte a folyót. *A budapesti követség táviratai a külügyminisztériumnak*, 1944. október 4. Uo. fol. 139. és 140.

³¹ *A VoMi titkos minősítésű feljegyzése*, Berlin, 1944. szeptember 4. PA AA RZ 214/100961, fol. 101.

hajón, jórészt azonban *Treck*-nek nevezett fogatolt szekérkaravánokon történt), megszabott napi menetteljesítményeket jelöljön ki, a konvojokat egységekre tagolja és vezetőkkel lássa el, és persze az ellátásukról is gondoskodjon, egyeztetve a Volksbund, illetve a magyar állam központi és helyi szerveivel.³² Feladatköre később annyiban bővült, hogy a nyilas hatalomátvétel után – engedve a kizárólag a németajkú lakosság evakuálását célzó törekvések ellen tiltakozó Szálasi óhajának³³ – Berlin beleegyezett a magyar lakosság kiűritésébe is (nehogy esetleg bármi módon keresztbetegyenek a németek menekítésének), így hát a magyar etnikum áttelepítésének felügyeletében is hatáskört kapott az időközben Sopronba, a Várkerület 84. sz. alá költöző Weibgen-hivatal.³⁴

A menekültek ellátásának óriási költségeit – Veesenmayer október közepi távirata szerint ez havi 18 millió pengőt tett ki – csak elenyésző hányadában volt képes Basch magyarországi népcsoportszervezete fedezni, ezért ezek 4/5-ét az SS állta.³⁵ Ennek ellenére – a VoMi egyik, a magyarországi evakuálás finanszírozásáról szóló október eleji feljegyzése szerint – mind Weibgen, mind a Volksbund további pénzekért rimázkodott, bár Baschék állítólag már 7 millió pengőt kaptak eddig a célra (aminek megérkeztét viszont ők vitatták).³⁶ A menekítés költségvetésének volumene képesen beszédes adalékot jelent a VoMi szokásos összefoglaló havi jelentései közül a novemberi, amely arról tudósít, hogy Berlin hozzájárult ahhoz,

³² Tilkovszky, 1997. 121.

³³ A budapesti követség tájékoztatása szerint „Dr. Basch azt közölte, hogy Szálasi a népinémetek számára semmiféle különleges szabályozást nem engedélyez, hanem az evakuálásnak a magyarokkal együtt kell történnie.” *Veesenmayer távirata*, Budapest, 1944. október 24. PA AA RZ 214/100961, fol. 149.

³⁴ *Richtlinien für die Evakuierung der Ungarn ins Reich (1945. január 1.). Weibgen a külügyminisztériumnak (Gerlach) küldött 1945. február 2-i levele melléklete*, PAAARZ 214/100671, fol. 3–11. A 16 pontba foglalt dokumentum a megyei közigazgatás feladatait, a VoMi-val az igazolások kiállítása ügyében történő kooperációt, a transzportok lebonyolítását és eszközeit, a kivihető poggyászt és készpénzt (illetve annak átváltását) szabályozta, s rögzítette az evakuálást végző „Südostkommando” telephelyeit és soproni székhelyét. A melléklet tartalmazott még egy (17 pontba foglalt, német nyelvű) tájékoztató felhívást a magyar lakossághoz, továbbá különféle úrlapokat (menetparancs, igazolvány és névgyűjtőlista). – Az „evakuálási irányelveknek” nevezett dokumentum fellelhető a hazai levéltári anyagban is, minthogy ennek magyarra fordított példányait szétküldték a megyék magyar igazgatása számára, ahonnan az eljutott községi szintre is. *Jelentés a németek erőszakos fellépéséről a lakosság kitelepítésére*. MNL KEML V.202.a., 16/1945. – Ekkorra már a Weibgen-hivatal mellett a német követség is Sopronba költözött, Meckel december 4-i jelentése az evakuálás állásáról ugyanis még Budapestről datálódott (PA AA RZ 214/100671, fol. 122–124.), december 13-án azonban a követség már arról tájékoztatta a berlini külügyet, hogy bizonyos részlegei elhagyták a magyar fővárost, s egyelőre a sopronbánfalvai erdei iskolában kezdték meg a működést, mert még nem nyílt rá módjuk, hogy a városban, a Deák tér 54. sz. alatt berendezkedjenek. (Uo. fol. 38.)

³⁵ *Veesenmayer távirata*, Budapest, 1944. október 11. PA AA RZ 214/100961, fol. 147.

³⁶ *Finanzierungsfragen Ungarn. A VoMi a külügyminisztériumnak*, Berlin, 1944. október 4. PAAARZ 214/100544, fol. 177.

hogy a menekültakciót havi 20 millió pengővel finanszírozzák három hónapon keresztül.³⁷

Miután a Führer engedélyezte 215 ezer délkelet-európai német menekült befogadását,³⁸ majd Lorenz Himmlerhez intézett kérésére³⁹ e keret kibővült még további 254 ezerrel,⁴⁰ a Kárpát-medencei peremterületek első karavánjai elérték az osztrák – az Anschluss óta német – határt. A megállapított ütemterv szerint (amelyet az egymásra torlódás elkerülése érdekében szigorúan betartottak, akár még úgy is, hogy egyes csoportokat hosszan parkoltattak a Dunántúlon) előbb a Dunán Vácnál átkelt észak- és dél-erdélyiek lépték át a határt, október 15. és november 6. között. November elején aztán a bánáti németek is elhagyták az országot. Csak ekkor következhetek a szatmári svábok (november második hetében), akiket addig nem engedtek tovább, amíg a kezdetben rájuk telepített erdélyi szászok mind nem távoztak. A bácskai svábok pedig csak ezután, november 14. és december 6. között kelhettek át a határon.⁴¹

Utóbbiak ekkorra már (a szintén feltorlódo magyar etnikumú menekültekkel együtt) igen komoly terhet jelentettek a Dunántúlon. Elhelyezésükkel és kezelésükkel kapcsolatban a népvándorlás lebonyolítása során kulcsszerepet betöltő Veszprém vármegye anyagai alapján megállapítható, hogy az átmenetileg fölvevő települések jegyzői a járási főszolgabíróhoz komplett, sokrubiás névjegyzékeket továbbítottak az átvonulókról, például a Városlődön elhelyezett monostorszegiekről (90 név), kerényiekről (68 név), titeliekről (229 név) – csupa hangzatos német családnévvvel.⁴² Bándon a náluk elszállásolt bácsalmásiakról (318 név) és

³⁷ *Monatsbericht November 1944 des Hauptamtes Volksdeutsche Mittelstelle*, PA AA RZ 214/100899, fol. 103–126., 106.

³⁸ „A jelenlegi helyzetre tekintettel a Führer engedélyezte a Südostraumból való 215 ezer népinémet befogadását a Reichba. Lebonyolítás a Volksdeutsche Mittelstelle által. Felvevőterület a belügyminisztérium közlése alapján: Ober- és Niederdonau, Salzburg, Bayreuth, Oberbayern és Sachsen tartományok.” *Keitel távirata a külügyminisztériumnak*, S Westfalen, 1944. október 14. PA AA RZ 214/100957, fol. 53–54., 53.

³⁹ Lorenz az egyre romló helyzet láttán további „kerek 200 ezer” német bebocsátásának engedélyezéséért folyamodott a Reichsführer SS-hez. *VoMi Lagebericht Nr. 27.*, 1944. október 24. [Waldemar] Rimann datálatlan, a külügyhöz október 26-i pecséttel érkezett feljegyzésének melléklete. PA AA RZ 214/100957, fol. 95–97.

⁴⁰ „A Südostraumból a már korábban jelzett 215 ezer népinémeten kívül további 254 ezret vezet vissza a Birodalomba a Volksdeutsche Mittelstelle.” *A belügyminisztérium (Stuckart) a külügyminisztériumnak*, 1944. október. 28. PA AA RZ 214/100961, fol. 152–153., 152.

⁴¹ *A Dokumentation* kötetének beszámolója alapján Tilkovszky, 1978. 339.

⁴² *Menekültek névszerinti bejelentése*, MNL VeML V.418.a.bb., 2130/1944. Az alispán 21931/1944. sz. (október 26-i) utasítása háromnapos határidőt adott az egyes hatóságok területén található menekültek összeírására, a következő adatok feltüntetésével: 1. sorszám, 2. név, 3. születési év, 4. anyja neve, 5. foglalkozása (feltüntetendő a szakképzettség), 6. van-e fogata (feltüntetendő a kocsik és lovak száma), 7. honnan menekült, 8. jelenlegi lakhelye, 9. jelenleg alkalmazva van-e, 10. iskolai végzettsége. A kimutatás elkészítése után érkezőket, illetve a távozókat minden hét szombatjáig kell bejelenteni. A menekülteknek jelentkezési kötelezettsége

külldökiekről készült lista (328 név), az utóbbiak esetében egy kockás papíros kis cetli még az általuk használt lovak és szekerek számáról is beszámol.⁴³

Az Észak-Dunántúlon átvonuló és szekérkaravánjaikkal Sopron felé irányított bácskai svábok hozzávetőleges száma, s ezzel együtt a terület túlterheltsége vonatkozásában az SS-kommandó jelentései igen beszédesek. Weibgen november végén a korábbi előrejelzésekkel szemben azt kénytelen megállapítani, hogy a bácskaiak esetében „nem 150 ezer, hanem csupán 50 ezer személyről van szó”. Ugyanakkor azt is jelzi, hogy a Balatontól északra eső terület már így is erősen telített, egyebek mellett magyar katonasággal, ide áthelyezett hivatalokkal és magyar nemzetiségű menekültekkel, ugyanakkor „jelen állás szerint kb. 60 ezer német menekültet kell ott elhelyezni, még ha jórészt igen primitív módon is.”⁴⁴

Az elhelyezés körülményeivel kapcsolatban megfogalmazott ítéletet nyilván árnyalja az a körülmény, hogy az érkező menekülteknek valóban másokkal is osztozniuk kellett az amúgy is szűkös férőhelyeken: egyebek mellett a magyar és német katonai alakulatokkal. A viszonyok rendezésére tett kísérletet dokumentálja a veszprémi járás főszolgabírójának levele Herend község jegyzőjéhez, amelyben arra szólítja fel, mutassa be a honvédelmi miniszter 88.323/1944 sz. rendeletét az elszállásolt katonaságnak, melyben – mint fogalmaz – „elvárja”, hogy kerüljék a sűrűlódásokat, tartsanak mértéket, és igényeikkel a lehetőségeket ne lépjk túl, mert ezzel férőhelyeket vesznek el a menekültektől. A nem hasznosított férőhelyeket pedig a menekültek részére ne vonakodjanak átadni.⁴⁵ A magyar hatóságokra az elszállásoláson túl is rendkívül sok adminisztratív terhet rótt a menekültáradat kezelése. A mélyfúrásként áttekintett veszprémi járás vonatkozó dokumentumai tanúskodnak a menekültek precízen meghatározott ismérvek alapján történő nyilvántartásáról,⁴⁶ amely még magukkal hozott

van, akik ezt elmulasztják, nem részesülhetnek közellátásban. A községi jegyző a kimutatást október 31-én terjesztette fel.

⁴³ *Idegen törvényhatóság területéről érkezettek összeírása*, MNL VeML V.341.a.bb., 1987/1944. A herendi körjegyzőséghez tartozó Bánd anyagát november 2-án továbbította a körjegyző a főispánnak, illetve a veszprémi m. kir. 632. honvéd munkavezető törzsparancsnokságnak.

⁴⁴ Pontosabb adatokat az egyes megyék és járások kapcsán – mint írja – nemigen kaphat a magyar szervektől az állandóan változó körülmények miatt, ugyanakkor azt feltételezi, hogy az elhelyezés körülményei rosszabbak, mint a Reichban, az élelmezés viszont alighanem kedvezőbb lehet, mint ott. Weibgen 1944. november 24-i jelentésének átirata: *VoMi Lagebericht Nr. 38.*, 1944. december 4. Melléklet a VoMi a külügynek írt (datálatlan, december 9-i pecséttel érkeztetett) feljegyzéséhez. PA AA RZ 214/100957, fol. 171–176., 175.

⁴⁵ *Áttelepüléseknél történő rendellenességek megszüntetése. A főszolgabíró a herendi jegyzőnek*. Veszprém, 1944. november 29. MNL VeML V.341.a.bb., 2240/1944.

⁴⁶ Mindez arról tanúskodik, hogy már október legelején nagyszámú – köztük német – menekült tartózkodott itt, akiket a következőképpen csoportosítottak: 1. magyar nemzetiségű magyar állampolgár; 2. német nemzetiségű magyar állampolgár; 3. magyar nemzetiségű idegen állampolgár; 4. német nemzetiségű idegen állampolgár; 5. idegen nemzetiségű idegen állampolgár. – Egy október 7-i (német nyelvű, kézirásos) összesítés alapján Herenden 452,

haszonállataikra is kiterjedt,⁴⁷ az érkezőknek – a honvédelmi törvény alapján történő – munkába állításáról,⁴⁸ a hozzátartozók és ismerősek kontakt-adatbázisának a Vöröskereszt által segített kiépítéséről,⁴⁹ akár még az egyes szétszakadt családok tagjai egymás keresésére indított próbálkozásainak támogatásáról is.⁵⁰

A peremterületek eltávozó németsege mellett a trianoni országterület németjeinek evakuálása sem várható már tovább. Ám amennyire a Kárpát-medence visszacsatolt (vagy épp a területi revíziókból kimaradt) területeiről való németek – nyilván az őket korábban elérő front és a vele járó atrocitások okozta pánikhangulatban – többnyire fegyelmetlenül engedelmeskedtek a kiűritési parancsoknak,⁵¹

a körjegyzőséghez tartozó Bándon pedig 284 (túlnyomórészt német) személyt mutattak ki. *Menekültekről nemzetiségi adatok*, MNL VeML V.341.a.bb., 1905/1944.

⁴⁷ Az állatállomány regisztrálására két különböző űrlapot is mellékel az október 7-i főszolgabírói körlevél, mely tájékoztatta a községek jegyzőit, hogy erdélyi szász menekültek fognak érkezni, akiknek állatait nyilvántartásba kell venni, a község ugyanolyan fajú állataitól elkülönítve kell elhelyezni, s állatorvosi felügyelet alá kell vonni az esetleg behurcolható betegségek elkerülésére. *Erdélyi menekültek hasznos háziállatainak vizsgálata*, MNL VeML V.341.a.bb., 1932/1944.

⁴⁸ A főszolgabíró 6256/1944. sz. alatt a jegyzőknek megküldött október 21-i utasítása szerint a menekültek közül a munkavégzésre alkalmasokról (férfiak 14–60, nők 16–50 életév között) jegyzéket kell készíteni, és azokat, akik eddig nem vállaltak már önként munkát, mezőgazdasági és ipari munkavégzésre be kell állítani; nem kerülnek a listára, akik a településen egy hetet meg nem haladó időt töltenek. *Idegen törvényhatóság területeiről érkezettek összeírása*, MNL VeML V.341.a.bb., 1987/1944. – Ld. ugyanezt – a hozzá tartozó nyilvántartásokkal – Városlőd község vonatkozásában is: MNL VeML V.418.a.bb., 2088/1944.

⁴⁹ A főszolgabíró a járás községeibe továbbította a Vöröskereszt szeptember 27-i, a hozzátartozók és ismerősök felől való érdeklődés kielégítése kapcsán megfogalmazott felhívását, mely szerint az érintettek levelezőlapon küldjenek számára lakcímbeljelentést, ami majd kartoték-ként fog szolgálni. *Menekültekhez felhívás szétküldése*, MNL VeML V.341.a.bb., 1931/1944.

⁵⁰ Egy görgényadorjáni menekült november 28-i levelezőlapján elküldött segítségkérésére a herendi Menekültügyi Hivatal kétheti utánjárás után adott – sajnos nemleges – választ. *Orendi Károly menekült feleségét keresi*, MNL VeML V.341.a.bb., 2243/1944.

⁵¹ Egyes német településterületek kimondottan eminens magatartást tanúsítottak e tekintetben. Jó példa erre a szlovákiai németiség, melynek evakuálása a német szakirodalom szerint – persze tisztán szervezési szempontból nézve – fennakadástól mentes és kimondottan sikeres volt. Nagyban hozzájárult ehhez az 1944 augusztusának legvégén kitört „szlovák nemzeti felkelés”, mely két hónapig is eltartó leveréséig – különösen annak központja, Besztercebánya környékén – a német lakossággal szembeni atrocitásokba torkollott: az ún. Hauerland vidékén a partizánok véres tömeggyilkosságokat hajtottak végre Németpróna, Privigye és Szklenőfürdő településeken. Ezért is sikerülhetett a Karmasin-féle népcsoportvezetésnek az 1930-as csehszlovákiai népszámlálás során kimutatott mintegy másfélszáz ezres szlovákiai németiség evakuálása „csaknem teljeskörűen”. Végeredményben kb. 120 ezer német evakuálására került sor Szlovákiából [vö. *Dokumentation (Tschechoslowakei)*, II/1. 171.], akik persze 1945 tavaszától tömegesen vissza is vándoroltak eredeti lakóhelyükre, hogy aztán 1946 tavaszától a pozsonyligetfalui, nyitrai és poprádi központi lágerekből újra kitelepítsék őket. A téma legfrissebb feldolgozása: Zückert, Martin – Schvarc, Michal – Fiamova, Martina: *Die Evakuierung der Deutschen aus der Slowakei 1944/45. Verlauf, Kontexte, Folgen*. Göttingen:

annyira szabotálta azt és ellenszegült az efféle negatív tapasztalatokkal egyelőre még nem rendelkező, s a peremterületek németjeihez képest amúgy is jóval erősebb hungarus-érületben szocializálódott csonkaországi sváb parasztság. A lélektani megdolgozásuk s ezzel együtt szülőföldjükéről történő kimozdításuk a felfokozott propaganda ellenére is sikertelen maradt. Weibgen értetlenkedő jelentések sorát küldte Berlinbe, melyekben megdöbbenve konstataulta, hogy e németekből – jó magyar hazafinak érezvén magukat – úgyszólván teljesen hiányzik a Führer parancsa iránti vakfegyelem, s egyáltalán a veszélyérzet és a távozás szándéka.⁵² Meckel november 22-i jelentése szerint a Tolna megyei Nagyszékely község lakói egyenest petícióban tiltakoztak az ellen, hogy el akarják őket szállítani.⁵³ A kiürítési próbálkozások így aztán katasztrofális arányszámokat mutattak, a felelősség kérdésében pedig egymásra mutogatott és hajba kapott Weibgen SS-kommandója, illetve a Volksbund országos és helyi vezetőgarnitúrája,⁵⁴ mely maga is csak október végétől kezdte meg – ekkor is csupán önkéntes alapon – a kiürítés propagandáját. Veessenmayer budapesti követségéről eközben Meckel – sorszámmal ellátott, ezért igen jól követhető – jelentéseiben egyre többször tette már világossá, hogy nincs mese, kényszerevakuációra van szükség.⁵⁵

Vandenhoeck & Ruprecht, 2019. – Hasonlóképp értékelték és „sehr gut” minősítéssel látták el Berlinben a horvátországi németek evakuálását. Egy VoMi-feljegyzés 1944. november közepén azt állítja, hogy „a horvátországi népinémetek evakuálása nagyjából befejeződött”. Kerek 90 ezer ember kiürítéséről számol be, hozzátéve azt, hogy 15 ezren amúgy is munkaszolgálaton vannak a Reichban, míg az ottani népcsoport 28 ezer tagja az SS, illetve a Wehrmacht keretében harcol, közel 11 ezren pedig odahaza, a „Heimatwacht” alakulatában szolgálnak. Ennek figyelembevételével értékelendő az egészében 165 ezres népcsoport kiürítése. *Vortragsnotiz: Volksdeutsche aus dem Südostraum. A VoMi (Wagner) a külügyminiszternek*, 1944. november 11. PA AA RZ 214/100957, fol. 118–119.

⁵² Weibgen november 22-i, az evakuálás nehézségeit taglaló összefoglaló jelentése, átiratban, a főttebb hivatkozott december 4-i *VoMi Lagebericht Nr. 38.*-ban. PA AA RZ 214/100957, fol. 172–175. A fönt jelzett megállapításain túl Weibgen azt is kijelenti: „Amennyiben a korábbi evakuálásokat nehéznek mondhatjuk, úgy a kommandó valamennyi tagjának egybehangzó megítélése alapján a Schwäbische Türkei evakuálása tényleg a legnehezebb feladat, ami elé ideig a kommandónkat állították.” Uo. fol. 172.

⁵³ „Egy tévedés folytán ma a kezembe került a Tolna megyei Nagyszékely község egy kérvénye, amelyben 145 család kérelmezi, hogy őket mint »jó magyarokat« ne akarják evakuálni, s tiltakoznak az ellen, hogy a Volksbund funkcionáriusainak szándékukban áll elszállítani őket.” *Meckel Situationsbericht, Schr. 10.*, 1944. november 22. PA AA RZ 214/100961, fol. 96–99., 98.

⁵⁴ *Meckel Situationsbericht, Schr. 5.*, 1944. október 23. PA AA RZ 214/100961, fol. 81–84., 83.

⁵⁵ Meckel már október vége felé arra figyelmeztetett, hogy az elkövetkező hetekben a történelemben még sosem látott káosz fog kialakulni a Dunántúlon, s mivel szerinte elsősorban a sajátjaikkal kell törődni, mindent be kell vetniük, hogy a népinémeteket, ahogyan csak lehetséges, ebből a helyzetből kimentsék. *Meckel Situationsbericht, Schr. 6.*, 1944. október 27. PA AA RZ 214/100961, fol. 79–80., 80. November közepén már arról számolt be, hogy személyesen tárgyalt kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredules kiürítési kormánybiztossal, arról győzködve őt, hogy kényszerevakuálásra van szükség a frontközeli területeken. (Farkas épp a jelentés napján szólította fel rendeletben a magyar hatóságokat, hogy segítsék azt a munkát,

A lakosság menekülési hajlandósága a legjelentősebb csonkaországi német településterület, a Volksbund számos „erős emberét” adó délkelet-dunántúli Schwäbische Türkei vonatkozásában is megdöbbentően alacsony volt, dacára annak, hogy a front ekkor már vészesen közeledett. Már idézett 1944. november 22-i jelentésében Weibgen a következő tájékoztatást adja: „Az evakuálásra hajlandók között [...] semmiféle különbségtétel nincs, mindegy, hogy tagjai-e a Volksbundnak, vagy sem. Az evakuálandó németek száma még csak megközelítőleg sem határozható meg. A népcsoport részéről a Schwäbische Türkei németiségének számát 300 ezer főben, a Volksbundhoz tartozó személyek számát 100 ezer főben adják meg. Krämer területvezető azon személyek számát, akik eleget fognak tenni az evakuációs parancsnak, 30 ezerre teszi.”⁵⁶ A szovjetek november 24-i bezdáni Duna-átkelése, majd a Délkelet-Dunántúl villámgyors birtokbavétele után a terület kiürítését – december 2-i jelentésében – Weibgen lényegében befejezettek nyilvánította.⁵⁷ Részletesebben tárgyalni e kérdést e helyütt nem lehet célunk, amúgy is rendelkezünk róla egy elég informatív – jóllehet igen egyoldalú, a Volksbund-narratívát visszhangzó, és a viszonylat többi pólusát igencsak elmarasztaló (Weibgent csupán bíráló, ám Lorenz VoMi-főnököt egyenest sértő) – bennfentes áttekintéssel, mégpedig a Volksbund említett helyi területvezetőjétől, Florian Krämertől.⁵⁸

A VoMi december eleji helyzetjelentéséből aztán arról értesülünk, hogy a kiürítés önkéntes szakaszának rossz tapasztalatai miatt az észak-dunántúli német településtömbökben (Bakony, Vértes) december 3-án kényszerevakuációt

amit Berlin megbízottjai a német lakosságnak a Reich területére szállítása kapcsán végeznek.) Levelében Meckel keserűen jelezte aggályát, hogy remélhetőleg nem késnek el mindezzel. *Meckel Situationsbericht, Schr. 9.*, 1944. november 17. PA AA RZ 214/100961, fol. 87–91., 89. – A kormánybiztos személyéhez Bonhardt Attila: Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló dokumentumok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007/1. 203–219.

⁵⁶ PA AA RZ 214/100957, fol. 174–175. A Weibgen-jelentést ld. 52. lábja.

⁵⁷ Weibgen 1944. december 2-i jelentése, átiratban, szintén a főttebb hivatkozott december 4-i *VoMi Lagebericht Nr. 38.*-ban. PA AA RZ 214/100957, fol. 172. Weibgen adatai szerint a kiürítés ekkori állása szerint vonattal 24 ezer, szekérral 7 ezer német távozott el a Schwäbische Türkei területéről.

⁵⁸ Krämer, Florian: Flucht der Donauschwaben aus der Schwäbischen Türkei. In: Schmidt, Josef (Hrsg.): *Die Donauschwaben 1944–1964. Beiträge zur Zeitgeschichte*. München: Arbeitsgemeinschaft donauschwäbischer Lehrer im Südostdeutschen Kulturwerk, 1968. 71–76. – Bácskai származásuként Krämer itteni kötődésének és beágyazottságának mértékére jellemző (mondjuk a helyi erős emberrel, a bonyhádi Heinrich Mühl országgyűlési képviselővel szemben), hogy a háború után, már az NSZK-ban, nem a magyarországi kitelepítettek valamelyik szervezetében tevékenykedett, hanem inkább a Landsmannschaft der Donauschwaben aus Jugoslawien tagja (sőt három évtizedig bajor tartományi vezetője) lett. Krämer életét és működését (apologetikus jelleggel) tárgyalja Brücker, Christian Ludwig (Red.): *Florian Krämer. Ein Leben für Volk und Heimat*. München: Landsmannschaft der Donauschwaben. Landesverband Bayern, 1989.

kellett elrendelni,⁵⁹ amit egyébként a szovjetek megérkezésével párhuzamosan már a Schwäbische Türkei-ban is alkalmazni kezdtek,⁶⁰ például a szigetvári járásban, ahol a népcsoportvezetés és az SS olykor igen kíméletlenül lépett fel: még az is előfordult, hogy kivégzésekkel torolták meg az ellenállást.⁶¹ Mindez jól mutatja, mennyire hatástalan maradt a Volksbund és a német követség összehangolt kiürítési propagandája, még akkor is, amikor a meggyőzés helyett már a pánikkeltés (Meckel a nagyszékelyi tiltakozók esetét említő levelében egyenest „elrettentési propaganda” bevezetéséről⁶² számol be) eszközeit vetették be. E változás jól követhető a Volksbund sajtójában is: a népcsoport központi napilapja az ősz elején még az együttérzés felélesztése, illetve a szerencsétlen erdélyi szász menekültek befogadása és ellátása érdekében igyekezett mozgósítani,⁶³ néhány héttel később viszont már arról cikkezett, mire számíthatnak azok, akik bevárják a szovjet hadsereget.⁶⁴

A dél-dunántúli kényszerkiürítések paraleljére a Balatontól északra, Veszprém vármegyében is rálelhetünk. Ekkor még a zirci járáshoz tartozott Ácsteszer község, melyet aztán a háború után elcsatoltak, s anyagaiért ma már a Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltárat kell felkeresni, azt illusztrálandó, hogy a menekítés a Dunántúli-középhegység német falvaiban is nem egyszer erőszakos evakuálásba csapott át – a kényszerkiürítés során olykor bizony a meggyőzés véres eszközeit is használva. Ácsteszer község körjegyzője 1945. január 7-én aggodva jelezte a járási főszolgabírónak, hogy fokozott SS-aktivitást tapasztal, egy német osztag vezetője pedig egyértelműen közölte is vele: pár napon belül „[...] az egész községet kiüríti. Nemcsak a német lakosságot, hanem a magyar lakosságot is, akár önként

⁵⁹ *VoMi Lagebericht Nr. 39.*, 1944. december 6. Melléklet a VoMi a külügynek írt december 7-i feljegyzéséhez. PA AA RZ 214/100957, fol. 169–170., 170. A jelentés szerint az evakuálás itt december 6-án veszi kezdetét, vonattal és szekerek útján fogják lebonyolítani, és gazdasági kiürítést is fog jelenteni.

⁶⁰ A stratégiaváltás kapcsán Meckel így fogalmaz: „A Volksdeutsche Mittelstelle áttelepítési kommandója, melynek mindeddig viszonylag nyugodt és tervszerű evakuálásokkal volt dolga, Magyarországon minden nap vas-szükségyszerűség előtt áll, improvizálnia kell.” Be kellett látni, hogy jelen pillanatban „propagandaeszközökkel semmit nem lehet már tenni”. *Stand der Evakuierung der Volksdeutschen am 1. Dezember 1944. Meckel jelentése a külügyminisztériumnak*, Budapest, 1944. december 4. PA AA RZ 214/100671, fol. 122–124., 123. és 124.

⁶¹ Ibafa, Szentlászló, Németlad községekben a Volksbund helyi funkcionáriusai erőszakoskodtak, míg Teklafalu községben az SS-kommandó túlbuzgó tagjai. Az utóbbi helyen négy halálos áldozata volt a fellépésüknek. Vö. Vargha Károly: Ibafa. Falutörténeti vázlat és földrajzi névgyűjtés 1954-ből. *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*, 1968. 115–132., 124., ill. Tilkovszky, 1978. 345.

⁶² *Meckel Situationsbericht, Schr. 10.*, 1944. november 22. PA AA RZ 214/100961, fol. 96–99., 98.

⁶³ Kleine Skizze vom grossen Treck. *Deutsche Zeitung*, 1944. szeptember 10. 3.; Siebenbürgen wieder Insel im Sturm. *Uo.*, 1944. szeptember 12. 3.; Fahrt durch die Pussta. *Uo.*, 1944. október 11. 1.

⁶⁴ Bolschewistische »Befreier« schänden Frauen u.[nd] Mädchen. Plünderung statt Befreiung. Kein Erbarmen für schwangere Frauen. *Deutsche Zeitung*, 1944. október 7. 3.; Evakuierung oder Flucht. *Uo.*, 1944. október 27. 2.; Mit uns wandert die Heimat. *Uo.*, 1944. november 7. 2.

jelentkezett távozásra, akár nem.” Minthogy semmiféle írásos rendeletet nem mutattak neki, a jegyző sürgős eligazítást kért, vajon „jogosan készítik-e el[ő] a község teljes kiürítését erőszakkal”. A jelentés azt is tartalmazta, hogy „az úgynevezett vol[k]sbundos lakosságtól is itt van még 59 család, kik az elmenetelről hallani sem akarnak [...]”. Apátváry főszolgabíró (tévesen január 6-ára datált, inkább 8-i) válaszában azt a tájékoztatást adta, hogy az érvényben lévő rendelkezések értelmében „elvileg [...] csak önkéntes kitelepítés van”, tehát a magát magyarnak valló lakosságot nem szállíthatják el erőszakkal, mindez „önkéntes” volna, s mint ilyen, „túlkapás” gyanánt „haladéktalanul jelentendő”. Azt is jelezte ugyanakkor, hogy „a V.D.U. [a Volksbund – O.L.] tagjaival és a német népiséghez tartozókkal szemben a német SS [részéről] valószínűleg bizonyos kényszert fognak alkalmazni, ezt azonban magyar részről megakadályozni nem lehet.”⁶⁵

Ehhez képest következő jelentésében, január 11-én a jegyző már arról számolt be, hogy – az ő hivatalos távollétében – egy SS-egység rajtaütött a falun, a katonák válogatás nélkül magyart, németet teherautóra kényszerítettek, a magukat német nevük ellenére magyaroknak vallók érdekében szót emelő községi bírót pedig brutálisan bántalmazták. Az emberek mellett a gabonakészletet és az állatállományt szintén elvitték. A jegyző már csak a kész tényeket konstatálhatta: „[...] mire haza értem, a kiürítés megtörtént. A lakosságot [...] akit itthon értek elszállították. A magukat mindig magyarnak valló németnevű családokat szintén elszállították. A Vol[k]sbund tagjai közül többen még az éjjel eltávoztak a községből [...]”, s több más helybéli is, akinek még maradt rá ideje, „látva, hogy személyválogatás nélkül visznek mindenkit, megszökött a községből és azóta a közeli erdőkben és a szomszédos községekben vannak.”⁶⁶ Az itt történtek arra utalnak, hogy az evakuálás

⁶⁵ *Jelentés a németek erőszakos fellépéséről a lakosság kitelepítésére.* MNL KEML V.202.a., 16/1945.

⁶⁶ Uo. – Az 1945. január 9-i, keddi napon történtek az itthon maradt falubeliek emlékezetében feldolgozhatatlan traumaként éltek tovább. Az események egyik részese évtizedekkel később – a még élő tanúk emlékéanyagát is szintetizálva – jól érzékelhető emóciós töltet birtokában írta ki magából a megyei napilapban a gyermekfejjel átélt szörnyűségeket: az akciók irányító torz ki falubeliek által csak „a félkarú” névvel illetett) SS-törzsmester brutalitását, az előző vasárnapi misén számyra kelt híresztelések okozta általános pánikot, majd a másnapi megnyugvást, amikor hétfő délután Horváth Ferenc körjegyző Apátváry főszolgabíró levelét lobogtatva intette nyugalomra a falu lakóit, hogy nincs mitől tartaniuk, nem kell elhagyniuk a települést, aztán a főutcán kedd reggel 7 óra tájban váratlanul feldübörgő 6-8 német teherautó keltette szorongást (mindezt úgy, hogy védtelenül álltak ott jogvégzett körjegyzőjük hiányában, mint-hogy ő épp aznap kora hajnalban kocsizott át Schandl községi bíró legényfiával Zircre, egy értekezletre). Továbbá a csöndes reggelbe belehasító német vezényszavakat, a gyereksírást és a sikolyokat, a hajuknál fogva az utcára kivonszolt asszonyokat, az arcul csapott és megalázott bírót, a megvert férfiakat (akik közül egy Weidinger nevű, már Csehországba érkezve, belehalt a bántalmazása okozta sérülésekbe), s végül a kiürült és elcsöndesedett falu képét, ahol a lakók alig egyötöde maradt vissza csupán. Az elhurcoltak nagy része 1945 júniusában térhetett haza. Vö. Wallinger Endre: 1945. január 9. Ácstesztér fekete napja. 1–6. rész. *Dolgozók Lapja*,

e végső stádiumában a lebonyolítást végző német alakulatok számára már aligha volt szempont a „megmentő” imázsának megőrzése, amire az észak-dunántúli kiűritések számos további példát is szolgáltatnak majd.⁶⁷

Az evakuálási akcióval kapcsolatos mérleg megvonáshoz még mindig nem rendelkezünk elég információval. A makroszint, az események kontextusa meglehetősen jól rekonstruálható, a mikroszint azonban – elsősorban a népmozgás pontos számszerűsítése céljából – még további kiterjedt, egyebek mellett helytörténeti kutatásokat igényel.⁶⁸ A szakirodalomban ma fellelhető adatok szerint Magyarország mai területéről legfeljebb 50–60 ezer, a revíziók révén gyarapodott területről kb. 180 ezer, míg a Kárpát-medencének a Südostraumhoz sorolt részeiről – ebbe nem értendő bele a Felvidék, viszont a második bécsi döntéskor Romániánál meghagyott Dél-Erdély és a Bánát igen⁶⁹ – mintegy 250 ezer német

1982. március 28. 4.; március 30. 4.; március 31. 4.; április 1. 4.; április 2. 4.; április 3. 4. (Köszönnetemet fejezem ki Borbély Ilona helyi könyvtáros-tanárnőnek, aki felhívta figyelmemet a cikksorozatra.)

⁶⁷ Ehhez nyilván az is hozzájárult, hogy az evakuálási feladatok is jelentősen kibővültek: ekkor már a magyar lakosság is távozásra lett felszólítva, a leventéket pedig tömegesen vitték minden faluból, elejét véve annak, hogy azokat a szovjetek állítsák majd saját szolgálatukba. Veszprém megyében a németek mellett a magyar lakosok és a leventék evakuálásának összeállítására – a szovjet katonai parancsnokság utasítására – 1945 májusában került sor, a községi jegyzők jelentései a járási főszolgabírók által összegezve jutottak el a főispáni hivatalba. [A] *Vármegye területéről Németországba kitelepítettek ősseirása*. MNL VeML IV.400.a., 85/1945. – Lásd még Hudi József: A Veszprém megyei németek be- és kitelepítése. In: Uő. (szerk.): *Előadások a Veszprém megyei németek történetéről (1946–1948)*. Veszprém: Megyei Német Önkormányzat, 1997. 51–59.; Bukovszky László: Menekültügy Komárom vármegyében a második világháború végén. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, 2007/2. 37–50.; Marchut Réka: *Töréspontok. A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak következményei (1920–1948)*. Budapest–Budaörs: MTA TK – Budaörsi Passió Egyesület, 2014. 114–123.; Ritter György: „Oh, Vaterland, warum ließt Du es geschehen? – Ó, hazánk, miért hagyta, hogy ez így legyen?”: A magyarországi németek alávettességi narratívája az Észak-Dunántúlon (1940–1970). PhD-dissz. Pécs, 2022. 306–308. (Utóbbi munka részletesen tárgyalja az önként kitelepülőket, a kényszerevakuáltak és a menekülőket, illetve az otthon maradtak emlékéanyagát is. Uo. 309–356.)

⁶⁸ A számszerűsítés következtelenségeit mutatja, hogy 20 év különbséggel megjelent két munkájában Tilkovszky Loránt is homlokegyenest eltérő részadatokkal dolgozik: *Volksbund-monográfiájában* a szerb Bánátból elmenekült németek számát 15 ezerre, a Bácskából kitelepülteket 80–85 ezerre teszi, egy későbbi tanulmánykötetében közölt írása ezzel szemben ugyanezekre 50 ezres, illetve 60–70 ezres számot hoz. Vö. Tilkovszky, 1978. 352–353. és Tilkovszky, 1997. 130.

⁶⁹ Az I. világháború után Berlin geopolitikai szemléletmódja természetesen alapvető változáson ment keresztül. Amikor az Osztrák–Magyar Monarchia léte egyszer s mindenkorra szertefoszlott, vele a Kárpát-medence egységes térségként kezelése is megszűnt az Auswärtiges Amt szemében. 1922-ben, az új külügyminisztériumi hierarchia magalkotásakor – mivel az egykori császári külügy tematikus (politikai, gazdasági, jogi stb.) reszortjait regionális tagolódás váltotta fel – Magyarország, önálló referatúrákat képezve, Südosteuropa térségéhez került. (Vö. Höpfner, Hans-Paul: *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*. Frankfurt/

távozhatott el. A trianoni országterületre vonatkozó becslést, a Tilkovszky Loránt vonatkozó munkái nyomán széles körben átvett nagyságrendet újabban többen is árnyalni próbálják, mégpedig mindkét irányban.⁷⁰ Annyi mindenesetre bizonyosan kijelenthető, hogy ezek a számok semmi esetre sem adhatóak hozzá egyszerűen a pár évvel későbbi kitelepítési adatsorokhoz a német veszteségek összmértékének megállapításakor. Annál is inkább így van ez, mert a menekülők, illetve az önkéntes és a kényszerevakuálásban érintettek jelentős része még visszatért a front átvonulása után (hogy aztán később, immár a kitelepítéskor, ismét részesei legyenek e tragikus népességmozgásnak).

A hitleri áttelepítés – a német népességtagosítás – komplex programja szűkebb térségünkben e részleges, a háború végi menekítés engedte kapkodós formában valósult csak meg. A németek kényszermigrációja azonban ezzel még nem zárult le. Sokan, akik nem hitték, hogy bármiért is menekülniük kellene, állampatrióta magatartásuk várt igazolása helyett a rájuk zúduló gyűlöletet és a marhavagont kapták: velük majd alig egy év múlva – mint a „kollektív büntetés” elszenvedőivel – zakatol a vonat a megszállt és lerombolt Németország felé.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Bundesarchiv Berlin

R 57/133 (Dr. Richard Csaki – Dienstreiseberichte)

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA AA)

RZ 214/100544 (Ungarn: Deutschumsfeindliche Maßnahmen 1941–1944)

Main–Bern: Lang, 1983. 94–95.) Értelmszerűen ugyanez volt a helyzet a Romániához és a délszláv államhoz került elcsatolt területeivel is. A Felvidék esetében azonban, mely a cseh-szlovák államalakulatnak jutott, más volt a helyzet. A „Südost” elméleti határvonalának meghúzásakor ugyanis az egykori „cseh korona országait” (s mintegy legújabb szerzeményként az ezek kötelékébe átkerült Szlovákiát) kiemelték innen, s besorolták a Prága révén a középkor óta a német birodalom részének tekintett térségbe.

⁷⁰ Ennél nagyobb, 80 ezres szám is előkerült már (Kroner, Michael: Umsiedlung und Flucht von Süddeutschen im Zweiten Weltkrieg. *Süddeutsche Vierteljahresblätter*, 2004/4. 332–346., 344.), ugyanakkor vannak, akik még Tilkovszky 50–60 ezres összesítését is eltűzöttnek tartják. Tóth Ágnes 40–45 ezerre teszi az ekkor távozó németek számát (Tóth Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*. Budapest: Gondolat, 2008. 16.), újabban pedig Ritter György hozott ennél is alacsonyabb becslést, aki előbb arról írt, hogy „ez a szám inkább 30–35 ezerre tehető” (Ritter György: Etnikai tisztogatások: elűzések, deportálások, kitelepítések, lakosságcsere. A Magyarországot érintő etnikai jellegű mesterséges népmozgások főbb vonalai a második világháború végétől az ötvenes évekig. In: *Az együttélés történelme: nemzetiségi kérdés Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest: MNL, 2020. 261–288. 269.), majd a kutatásait összegző, monumentális PhD-értekezésében úgy fogalmaz, hogy „félve becsült értékek alapján 22–34 ezer német hagyhatta el az országot”. (Ritter, 2022. 308.)

RZ 214/100671 (Sonderreferat Evakuierung: Ungarn 1944–1945)

RZ 214/100899 (Monatsberichte der Volksdeutschen Mittelstelle 1944)

RZ 214/100957 (Laufende Berichte über die Lage der Volksgruppen im Südosten sowie Evakuierung deutscher Volksgruppen ins Reich 1940–1944; Umsiedlung der Volksdeutschen aus Ungarn und Rumänien)

RZ 214/100961 (Situationsbericht zur Lage der deutschen Volksgruppe 1944; Evakuierung der deutschen Volksgruppe 1944)

MNL Országos Levéltár

K 27 (Minisztertanácsi jegyzőkönyvek)

MNL Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltára

V.202.a. (Ácsteszer község iratai)

MNL Veszprém Vármegyei Levéltára

IV.400.a. (Veszprém vármegye főispánjának iratai. Általános iratok)

V.341.a.bb. (Herendi körjegyzőség iratai. Herend kisközség iratai)

V.418.a.bb. (Városlöd nagyközség iratai)

FELHASZNÁLT IRODALOM

A m. kir. minisztérium 1940. évi 8.490. M.E. számú rendelete, a Bécsben, 1940. évi augusztus hó 30-án kelt magyar–német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv közzétételéről. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 74. évf., 1940. Budapest: Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1941. 3239–3245.

Birn, Ruth Bettina: *Die Höheren SS- und Polizeiführer. Himmlers Vertreter im Reich und in den besetzten Gebieten*. Düsseldorf: Droste, 1986.

Bonhardt Attila: Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló dokumentumok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007/1. 203–219.

Brücker, Christian Ludwig (Red.): *Florian Krämer. Ein Leben für Volk und Heimat*. München: Landsmannschaft der Donauschwaben-Landesverband Bayern, 1989.

Bukovszky László: Menekültügy Komárom vármegyében a második világháború végén. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, 2007/2. 37–50.

Deutsche Zeitung. Organ der Deutschen Volksgruppe in Ungarn (1944. szeptember–október–november.)

Der großdeutsche Freiheitskampf. Reden Adolf Hitlers. Vom 1. September 1939 bis 10. März 1940. München: Zentralverlag der NSDAP, 1942.

Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mittleuropa. Hrsg. vom Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte. Bearb. von Schieder, Theodor. Bonn, 1953–1962. (Az általam használt kiadás: Augsburg: Weltbild, 1994.)

- Heinemann Isabel: *Rasse, Siedlung, deutsches Blut. Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*. Göttingen: Wallstein, 2003.
- Hienz, Hermann A.: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen, A–C*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 1995.
- Höpfner, Hans-Paul: *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*. Frankfurt/Main–Bern: Lang, 1983.
- Hudi József: A Veszprém megyei németek be- és kitelepítése. In: Uő. (szerk.): *Előadások a Veszprém megyei németek történetéről (1946–1948)*. Veszprém: Megyei Német Önkormányzat, 1997. 51–59.
- Ingrao, Christian: *Hitlers Elite. Die Wegbereiter des nationalsozialistischen Massenmords*. Berlin: Propyläen, 2012.
- Keiper, Gerhard – Kröger, Martin (Bearb.): *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes, 1871–1945. Bd. 3 (L–R)*. Paderborn: Schöningh, 2007.
- Krämer, Florian: Flucht der Donauschwaben aus der Schwäbischen Türkei. In: Schmidt, Josef (Hrsg.): *Die Donauschwaben 1944–1964. Beiträge zur Zeitgeschichte*. München: Arbeitsgemeinschaft donauschwäbischer Lehrer im Südstädtischen Kulturwerk, 1968. 71–76.
- Kroner, Michael: Umsiedlung und Flucht von Südostdeutschen im Zweiten Weltkrieg. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 2004/4. 332–346.
- Leniger, Markus: *Nationalsozialistische „Volkstumsarbeit” und Umsiedlungspolitik 1933–1945. Von der Minderheitenbetreuung zur Siedlerauslese*. Berlin: Frank & Timme, 2006.
- Leniger, Markus: Um-Siedlungen. Anspruch und Scheitern der SS-Siedlungspolitik. In: Schulte, Jan Erik (Hrsg.): *Die SS, Himmler und die Wewelsburg*. Paderborn: Schöningh, 2009. 273–295.
- Leniger, Markus: „Heim ins Reich”: Deutsche Minderheiten als Objekte nationalsozialistischer Migrationslenkung. In: Oltmer, Jochen (Hrsg.): *Handbuch Staat und Migration in Deutschland seit dem 17. Jahrhundert*. Berlin: De Gruyter, 2015. 691–718.
- Lumans, Valdis O.: *Himmler’s Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe 1933–1945*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1993.
- Lumans, Valdis O.: Werner Lorenz – Chef der „Volksdeutschen Mittelstelle”. In: Smelser, Ronald – Syring, Enrico (Hrsg.): *Die SS. Elite unter dem Totenkopf. 30 Lebensläufe*. Paderborn: Schöningh, 2000. 332–345.
- Marchut Réka: *Töréspontok. A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak következményei (1920–1948)*. Budapest–Budaörs: MTA TK – Budaörsi Passió Egyesület, 2014.
- Márkus Beáta: *„Csak egy csepp német vér”. A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországról 1944/1945*. Pécs: Kronosz, 2020.

- Ritter György: Etnikai tisztogatások: elűzések, deportálások, kitelepítések, lakosságcserek. A Magyarországot érintő etnikai jellegű mesterséges népmozgások főbb vonalai a második világháború végétől az ötvenes évekig. In: *Az együttélés történelme: nemzetiségi kérdés Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest: MNL, 2020. 261–288.
- Ritter György: „Oh, Vaterland, warum liebt Du es geschehen? – Ó, hazánk, miért hagytad, hogy ez így legyen?": A magyarországi németek alávetettségi narratívája az Észak-Dunántúlon (1940–1970). PhD-dissz. Pécs, 2022.
- Schödl, Günter: Lange Abschiede. Die Südostdeutschen und ihre Vaterländer (1918–1945). In: Uő. (Hrsg.): *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Land an der Donau*. Berlin: Siedler, 1995. 455–530.
- Seewann, Gerhard – Spannenberger, Norbert (Hrsg.): *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch*. München: Oldenbourg, 1999.
- Seewann, Gerhard: *A magyarországi németek története, I–II*. Budapest: Argumentum, 2015.
- Spannenberger Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944*. Budapest: Lucidus, 2005.
- Tilkovszky Loránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország, 1938–1945*. Budapest: Kossuth, 1978.
- Tilkovszky Loránt: SS-akció a délkelet-európai németység kiűritésére 1944 őszén. In: Uő.: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németység történetéből*. Pécs: JPTE TK, 1997. 115–131.
- Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét: BKML, 1993.
- Tóth Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*. Budapest: Gondolat, 2008.
- Tóth Ágnes: *Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez 1944–1953 / Quellen zur Geschichte der Deutschen in Ungarn 1944–1953*. Budapest: Argumentum, 2018.
- Vargha Károly: Ibafa. Falutörténeti vázlat és földrajzi névgyűjtés 1954-ből. *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*, 1968. 115–132.
- Vitári Zsolt: „Haza a birodalomba.” A népi németek áttelepítése Németországba. *Rubicon*, 2012/11. 22–27.
- Wallinger Endre: 1945. január 9. Ácsteszer fekete napja. 1–6. rész. *Dolgozók Lapja*, 1982. március 28. 4.; március 30. 4.; március 31. 4.; április 1. 4.; április 2. 4.; április 3. 4.
- Zückert, Martin – Schvarc, Michal – Fiamova, Martina: *Die Evakuierung der Deutschen aus der Slowakei 1944/45. Verlauf, Kontexte, Folgen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2019.